

יוליה לרנר ורבקה פלדחי (עורכות). "רוסים" בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה.

תל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד. 2012. 437 עמודים

אנה פרשיצקי*

הספר "רוסים" בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה נולד מתוך קבוצת מחקר שהתכנסה במכון ון ליר בירושלים בשנת 2002 ופעלה במשך שלוש שנים. הספר הוא אסופת מאמרים שעוסקת בהיבטים ובזירות השונות של העלייה/ההגירה הרוסית בישראל. כותבי המאמרים משתייכים לדיסציפלינות שונות של מדעי החברה והרוח ולאוניברסיטאות שונות בישראל ובעולם. רובם יוצאי ברית המועצות לשעבר, חלקם ילידי ישראל. עם הכותבים נמנים החוקרים הבולטים ביותר בתחום חקר העלייה/ההגירה הרוסית, חלקם הגדול שייכים לדור הצעיר של החוקרים דוברי הרוסית וחלקם בני הדור הוותיק יותר של החוקרים, שעסקו בתחום מראשית העלייה מברית המועצות של שנות השבעים והתשעים והניחו את אבני היסוד שלו. רבים מהם אף פרסמו ספרים בנושא ועליהם מבוססים מאמריהם בספר הנסקר כאן. כלומר, הספר מציג את השיח העדכני בתחום ואת נושאי המחקר האחרונים והממצאים בהם. המשותף לכל מאמרי האסופה הוא שימוש בשיטות מחקר איכותניות, בגישה פרשנית ובהתמקדות עקרונית בתרבות ובזירה התרבותית בהגירה.

שני הפרקים הראשונים של הספר הם פרקי מבוא של העורכות. יתר הפרקים, 16 במספר, עוסקים בנושאים שונים שקשורים בעלייה/הגירה הרוסית בישראל. המבוא של יוליה לרנר, שכותרתו "הכוח הפרגמטי של תרבות בהגירה", מנסח גישה תיאורטית חדשה לחקר העלייה/ההגירה הרוסית בישראל. לטענתה של לרנר, השיח הציבורי והאקדמי של מדעי החברה על אודות מהגרים בישראל בכלל ועל דוברי רוסית בפרט מבוסס על הבחנות בינאריות - בין גטואיזציה של המהגרים לאינטגרציה שלהם; בין הומוגניות להטרוגניות בקהילות; בין מטענים תרבותיים הסובייטי והמיובא של העולים הרוסים למטען התרבותי הישראלי המקומי. לפיכך לפני המהגרים החדשים עומדות שתי אפשרויות בלבד: התבדלות וחיים בגטו או אינטגרציה והיטמעות. גישה חדשה שמוצגת במבוא מבקשת להיחלץ מההבחנות הבינאריות המארגנות את הדיון על רוסים בישראל ולערער עליהן. בפרק המבוא עולות כמה נקודות חשובות נוספות: הצעה להשתמש במודל פרשני של התמקמות המהגרים במרחב הסימבולי הישראלי, הצבעה על השונות וההטרוגניות העצומות של הקולקטיב הרוסי, הדגשת עקרון הדוריות של קולקטיב דוברי הרוסית והצעה להשתמש במטפורה של תרגום לתיאור מצבו של המהגר. גישת הפרגמטיקה התרבותית שמנוסחת כאן מבוססת על תובנות מתחום הסוציולוגיה של התרבות, המיוחסות לסוציולוגים מפורסמים כפייר בורדייה, שרי אורטנר, אן סוידלר וג'פרי אלכסנדר, והיא מבקשת ליישמן בתחום חקר העלייה/ההגירה הרוסית.

השער הראשון בספר הוא מבט על ההיסטוריה וההיסטוריוגרפיה של היהודים בברית המועצות.

* המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה והחוג הרב-תחומי במכללה האקדמית גליל מערבי; המכון הסוציולוגי לחקר קהילות באוניברסיטת בר-אילן

שער זה כולל שני מאמרים שעוסקים בהיבט ההיסטורי של התופעה. במאמרו של ההיסטוריון דימיטרי שומסקי, הנקרא "מהיסטוריוגרפיה לסוציולוגיה ובחזרה: ילדיה של צייטל בברית המועצות ובישראל אחרי העידן הסובייטי", נסקרת התפתחות התודעה הלאומית היהודית בקרב יהודי ברית המועצות לשעבר. המאמר השני בשער, מאמרו של ההיסטוריון יעקב רואי, טובע את המושג התיאורטי "תרבות דקה" בהקשר של התרבות היהודית-סובייטית. מטרת המאמר היא לבחון לעומק את משמעותה של התרבות היהודית-סובייטית - זו שמעבר לציון הרשמי הביורוקרטי של יהדותם, שהתבסס על היותם צאצאים להורים יהודים. לטענתו של רואי, דווקא חיוורונה של תרבות זו, העדרו של אפיון ברור והערפול המסוים שבה אפשרו לה לשרוד למרות מאמציו העקשניים של המשטר לשלול מן היהודים את תרבותם וכל ייחוד פוזיטיבי.

נושא השער השני הוא אינטליגנציה מהגרת. גם בו שני מאמרים, והם עוסקים בהיותה של האינטליגנציה סמל מפתח, משאב תרבותי ואמצעי פעולה אסטרטגי בקרב המהגרים מברית המועצות לשעבר בישראל. מאמרה של אירנה טחרטובה, "האם דוסטויבסקי היה אומר זאת? הוויכוח בין דליה רביקוביץ למאיה קגנסקיה והאתיקה של האינטליגנציה", מציג תיאור פרשני של הוויכוח הציבורי שפרץ בין המשוררת ילדת הארץ רביקוביץ לסופרת דוברת הרוסית קגנסקיה. טחרטובה טוענת כי האינטלקטואלים הרוסים שנדרשו לבנות מחדש את זהותם הקולקטיבית בסדר הסימבולי החדש בישראל הושפעו משתי חוויות שנשאו עמם: טראומת הזהות היהודית הבלתי-מבוטאת ונטייתם לראות בעצמם אינטליגנציה. מרתקת ביותר במאמר היא המחלוקת בין שתי נשים אלו בעניין פרשנותן לתפיסתו של הסופר הרוסי הנודע דוסטויבסקי. עוד בשער זה נמצא מאמרו של יוליה לרנר, תמר רפופורט ועדנה לומסקי-פדר שהתפרסם במקור באנגלית בשנת 2007. המאמר מבוסס על נתונים שנאספו בקרב סטודנטים דוברי רוסית בשנות התשעים, בראשית העלייה/ההגירה הרוסית לישראל, ועניינו תסריט אתני של ההשכלה הגבוהה. מסקנתו העיקרית של המאמר היא שתסריט תרבותי אתני של אינטליגנציה, הקושר קשר הדוק בין יהודיות לרכישת השכלה גבוהה, מיובא מברית המועצות לשעבר והוא המאפשר למהגרים רוסים צעירים להפוך לאינטליגנציה ישראלית. המאמר נפתח בפרולוג שמצביע על התפתחויות בשנות האלפיים בקרב סטודנטים רוסים, שהולכים ומתקרבים לבני גילם הישראלים ילידי הארץ ומחליפים את תסריטם התרבותי. בכך הכותבות מעדכנות את נתוני המאמר משנות התשעים לשנות האלפיים. השער השלישי נקרא "אתגורים רוסיים למחלוקות ישראליות" והוא כולל שלושה מאמרים. הראשון בהם הוא מאמרה של אולגה גרשנזון "קולוניזציה תרבותית: המקרה של תיאטרון גשר". המאמר מתאר את היחסים האמביוולנטיים והמורכבים בין המהגרים הרוסים ובין הישראלים הוותיקים בתיאטרון גשר, שהוקם בשנת 1990 על ידי קבוצה של מהגרים דוברי רוסית. החידוש התיאורטי של המאמר הוא ביישום התיאוריה הפוסט-קולוניאלית ומודל הקולוניזציה התרבותית והשימוש בהם לחקר היחסים המורכבים שבין השיח של המהגרים הרוסים לשיח של הישראלים הוותיקים. בניגוד למחקרים קודמים על הרוסים בישראל, שהתבססו ברובם על התיאוריה האוריינטליסטית והצביעו על היחס המתנשא של הרוסים כלפי הישראלים ובמיוחד כלפי עדות המזרח, גרשנזון מציעה להשלים את המודל האוריינטליסטי במודל של קולוניזציה תרבותית. המאמר השני הוא מאמרה של עדי קונצמן על מיניות, לאומיות, אלימות והשתייכות. קונצמן בוחנת את היחס העוין של התקשורת דוברת הרוסית בישראל כלפי קבוצת המהגרים המשתייכים לקהילת הלהט"ב. היא מראה כיצד היחס העוין כלפי קהילת הלהט"ב ותחושת הגועל שהיא מעוררת בקרב נציגי האינטליגנציה דוברת הרוסית בישראל - יחס המומחש במושג "מקום ליד

ביקורת ספרים

המחצית - נובעים מהעבר הסובייטי, שבו פגשה האינטליגנציה הרוסית הומוסקסואלים ולסביות שנכלאו כמוה במחנות ריכוז גדולים. לטענתה של קונצמן, הזיכרון הסובייטי מן העבר ושפת המחנה שלו - הסלנג של בתי הכלא - מכתיבים ומעצבים את יחסי הגומלין בין האינטליגנציה הרוסית-ישראלית ובין קבוצת המהגרים הלהט"ב. בזיכרון מן המחנות סימנה המיניות הבחנה מעמדית בין האסירים הפוליטיים, נציגי האינטליגנציה, שהאינטימיות שלהם מעולם לא תוארה במונחים מיניים, ובין האסירים הקרימינליים שיוחסו להם תיאורי מיניות מוחצנת ודוחה בין בני אותו המין. מאמר אחרון בשער זה, מאמרה של סוטה רוברמן, מתמקד בדור המבוגר של המהגרים הרוסים המכונים "וטרנים" - ותיקי מלחמת עולם השנייה - ובמאבקם על זהות של שייכות לארצם החדשה. המאבק הזה מתחולל בזירות של טקסי הנצחה, בריטואלים המנציחים את מלחמת העולם השנייה, במוזיאונים ובאנדרטאות שהקימו לזכר החיילים הנופלים.

השער הרביעי, שכותרתו "אתניות", שפה ותרבות במגרש המשפחתי", עוסק במגרש היומיומי והפרטי של המשפחה בקרב העולים בישראל. ממציא מאמרן של טלי לייבוויץ ועדנה לומסקי-פדר מלמדים כי במשפחות מעורבות שבהן אחד מבני הזוג הוא יליד הארץ ממוצא מזרחי והאחר מהגר מברית המועצות לשעבר, אופי המפגש הבין-אתני מעוצב על ידי המשאבים החברתיים שמביא עמו כל אחד מבני הזוג. המהגרים הרוסים מגייסים את האתניות הלבנה שלהם (אשכנזיותם) ואת הונום התרבותי (השכלה ואינטליגנציה), ואילו בני המקום מגייסים את היהודיות התקינה ואת הוותק. המאמר הבא, של נלי אליאס ודפנה למיש, עוסק במקומה של תקשורת ההמונים בקרב משפחות מהגרים ובוחן את הפערים בין בני המשפחה בני הדורות השונים, ההורים והילדים. החוקרות מציעות מודל ראשוני להבנת מקומם של אמצעי התקשורת במשפחות של מהגרים ומבחינות בין שני האתגרים המרכזיים בתהליך ההתמקמות של משפחה מהגרת: שימור הלכידות הפנימית והשתלבות בחברה הרחבה.

הרוסים בשיח הדתי והטיפול בישראל הם נושא של השער החמישי, הכולל שני מאמרים. תמר רפופורט וילנה קפלן-נייטרמן בוחנות את תהליך החזרה בתשובה של נערות רוסיות באולפנה דתית באמצעות מושגים תיאורטיים של הדתה, אזורח והלאמה של הגוף המהגר. גליה פלוטקין-עמרני עומדת על האתוס הטיפולי ועל האתוס הציוני בפרקטיקת הקליטה של הנוער הרוסי ומתארת את האימוץ הנרחב של הידע והפרקטיקות הטיפוליות במנגנון הקליטה הממלכתי.

בשער השישי שלושה מאמרים שעניינם הכלאה של צורות תרבות. מאמרו של אלון ויינר עוסק בתופעה מרתקת של תרבות הנגד של הרוק הרוסי בישראל. ויינר מראה כיצד הרוקרים הרוסים המשיכו לשמר את זהותם האנטי-מערכתית והאנטי-אידיאולוגית נגד הקפיטליזם ונגד האידיאולוגיה הציונית בישראל. עוד נכלל בשער זה מאמרה של יוליה ברנשטיין על התופעה הנפוצה של חנויות ומעדניות רוסיות בישראל ובגרמניה. ברנשטיין מתמקדת בצריכת בשר חזיר וקוויאר בקרב מהגרים רוסים בשתי המדינות - שני מוצרים שהם סמלי מפתח מרכזיים ובעלי משמעויות תרבותיות בולטות בעבור רוסים, והמקבלים משמעות שונה בכל אחד מהקהלים החדשים של ההגירה. מאמרה של אינה לייקין עוסק בתופעת הוטרנים בישראל, שכבר תוארה קודם במאמרה של רוברמן. לייקין מתמקדת במקרה של ארגון נכי מלחמת עולם השנייה באשדוד. היא מתחקה אחר ניסיונם של הוטרנים להציג עצמם כמי שהכשירו את הקרקע לעצמאות ישראל ומתארת את המשא ומתן שהם מנהלים עם שיח האזרחות בישראל.

השער השביעי, החותם את הספר, נקרא "ההגירה שבספרות" ובו שני מאמרים. נינה סגל-רודניק מנתחת את שירתו של המשורר הרוסי מיכאל גנדלב בישראל, ואולף טרפיץ מנתח את

יצירותיהן של הסופרות אולגה בשקובסקיה ואנה פיינ, האחת מתגוררת בגרמניה והשנייה בישראל. שער זה עוסק בזירה הספרותית, שחשיבותה במסורת הרוסית עצומה ויהודים יוצאי ברית המועצות הצטיינו בה ביותר, ואשר מספקת מודלים לפעולה ולפרשנות ומשמשת בעבורם אמצעי להתמקמות, כפי שמצוין בפתיחת השער.

תרומתו של הספר כפולה. ראשית, הוא מתאר מגוון רחב של זירות ותופעות הקשורות לעלייה/הגירה הרוסית בהקשר הישראלי (בחלק מן המאמרים גם בהקשר הגרמני): היסטוריוגרפיה, תיאטרון, ספרות, השכלה גבוהה, חזרה בתשובה, תרבות הנגד, התנועה ההומו-לסבית, מעדניות וחנויות מזון ועוד. התרומה השנייה היא תיאורטית והיא מוצגת בעיקר בדברי המבוא של לרנר: מלבד העושר והרבגוניות שבהצגת ההיבטים השונים של ההגירה הרוסית וביטוייה, הספר מציע מסגרת אנליטית - גישה של פרגמטיקה תרבותית לניתוח הגירה בכלל ולניתוח ההגירה הרוסית בפרט. הספר, על ריבוי הנושאים ועל הקולות המגוונים שבו, הוא קריאת חובה לכל מי שמתעניין בחקר ההגירה ובעיקר בחקר העלייה/ההגירה מברית המועצות לשעבר.